(З легенд роду де Лячерда)

Давно перехрестили кияне на Єронима Лякерду пана Єронима Лячерда, внука того Карлоса де Лячерда, що прийшов на Україну з турецької неволі разом із побратимом своїм Адамом Дунін-Борковським. Але Лячерда чи Лякерда — тяжкохворий молодий пан Єроним.

Аж до розпуки доходить старий Семен, що ще маленького Єронима на руках носив та доглядав.

А лихо ніколи не ходить сам-одином: під час хвороби Єронимової вмерла його молоденька дружина, пані Магдалена. І горе-журба мало не в кінець зломили молодого Лячерду.

— Милість це божа, що витримав! — хитав сивою головою старий Семен.— Шість місяців, півроку в ліжку лежить Лазарем безсилим Нимцьо!.. Та все вікном у далину невідому дивиться...

Щоб розігнати сум свій безнадійний, а ще більше, щоб розговорити вірного свого Семена, кидав Єроним до старого:

— Скажи ж мені, Семене, як саме сталася зі мною ця халепа? Немовби розірвалась моя пам'ять й шматок життя з неї випав... Пригадую: як відбились ми від мисливців на тому полюванні на зубра, сперечались ми з паном Зарембою, коли на ту боброву зерем'яну[1] натрапили. І хлоп'я-бо, недоліток, знає, що не вільно ані власникові ґрунтів бобрів турбувати[2], коли вони де гніздо заложили. А тут — всі ми це з хащ та верболозу бачили — усадилася боброва "шляхта"[3], темні-бо, майже чорні бобри на зерем'яні сиділи. Немов ще зараз бачу котячу голову того, що простісінько против мене вмостився. А гніді — бобри-"хлопи" — так темне озеро й креслять срібними смугами: дерево в писках носять та знов порожняком до берега по нове пливуть, хатку

складають, намулом скріплюють, лускатими хвостами прибивають. Аж луна іде — немов праниками[4] б'ють.

— А пан Заремба,— притакує старий,— в одну душу: підкопати боброву нору та й годі! Псів нацьковує, у воду пхає, Омелька з Терешком та Остапа з Юром до найближчого села посилає, щоб триском[5] летіли, сітей добули й воду з гори і з долу перегородили.

— Згадую... Я від'їхав, а зі мною молодий Сангушко, двоє Масальських та Чаплинський і Путята.

— Тільки нічого з тих ловів пана Зарембових не вийшло. Найліпший-бо пес, Дзвінок, враз на корч напоровся. Так йому черево й розчіпило, як випатраному поросяті. А Омелько, як дуб міцний, плаває, як в'юн, поліз Дзвінка рятувати, та тільки зойкнув. І вже замість нього — чорний намул зі дна пішов, кілька баньок випливло, та й вже по Омелькові. І тіла не знайшли!..

Урвав. Згадав-бо: не слід про смерть згадувати, свіжих ран Єронимових дотикатися, болість його будити. Найліпше-бо сум-жалобу забуттям гоїти.

А щоб відтягти увагу свого пана, старий слуга почав ліки приправляти: розмішав у погарі мед з водою та накапав туди темного відвару "кітчого коріння"[6].

— Випийте, Нимцю, час-бо вже...

І почав складати розкидані на ліжку хворого книжки: поеми Альфонса X, переказ поеми Кретьєна де Труа, зроблений Вольфрамом фон Ешенбахом... Відсунув свічник і сльонци[7] — до вечора ще далеко!

З перебільшеною увагою струшував солодко-пекучі квіточки акації, що вітром кинуло на парчеву ковдру хворого.

— Ми повернули на зубра...— згадував Єроним.

— Та як же було не повернути! — знизав плечима Семен.— Таки ж звіра загнали вже до засіку. І якого звіра! Що того хлопства нагнали — силу! Миттю дерев нарубали, засік навколо зубра — здо-о-ровий засік! — зробили. І місця для панства, щоб на гонитву дивитись. Все готове було. Псів — півтуцту[8] до засіка вкинули. Гавкають, гарчать пси — мов скажені. А підступитись жоден не сміє, бо ж кажу: зубрище громське! Чисто тобі той Індрик-звір, всім звірам мати, що про нього дітям у казках розповідають. Раптом дивлюсь! — зіп'яв руки Семен,— а ви — стриб до засіка! Таки ж у сам засік... та на зубра із шаблею замість того, щоб оштепом з-поза стовбурів засіку кидати. Мати пречиста! — аж захитався з боку на бік Семен, згадуючи минулий уже жах.

— Пан Масальський Яків тільки встигли гукнути вам: "Язика бережись!" — та червону керею з пана Чаплинського вхопили — й за вами до засіка стрибнули. А ви немов собі намітили на видючу смерть іти,— забув про обережність Семен.— На зубра прямуєте. Він же, гемонський, наче зрозумів пересторогу пана Якова. Так і норовить вас язиком зайняти. Йому ж бо аби краю одежі торкнутись, то вже притягне і звалить хоч кого. Дивлюсь: вже обоє Масальських панів у засіку й пан Чаплинський з ними. Червоними кереями вимахують, мало не на роги зуброві лізуть. А він як звалив вас та й ну качати. Так і перекидає! Матінко божа! Як тільки живі лишились! Пані Магдалена зомліли...— урвав знов, отямившись, що "прорікся", покійницю згадавши.— Таж таки звалили потвору пан Масальський. Так до неї списом засадили, аж самі впали.

Але Єроним уже давно не слухав старого слугу. Лячерду захопила знов та дивна хвиля, що тоді кинула його до засіка. Раптом-бо налетіла гарячим вихором яскрава видина тієї Іспанії, якої він ніколи не бачив, але яка жила в ньому, як його душа, як його кров.

— Корида! — наче гукнули разом Єронимове серце й хтось невидимий, в ньому присутній. Дідусь Карлос, що про кориду йому,

малому, розповідав та образки пікадорів й еспад[9] внучкові малював? Чи його кров?

Сліпуче сонце застувало Єронимові дійсність... Миготіли сотки кочарів[10]... білі мережива мантіль[11]... Червоно-жовтим прибрана площа аж гуде...

— Вперед, вперед! — лунають вигуки.

— Слава красуням!

— Пікадо-о-ро-ві сла-ва!

— Гей, чоловіче з водою!

— Най живе еспада!

І коні, коні, коні... безліч коней...

Так ясно все це раптом ожило навколо: рисочка в рису, як розповідав дідусь Карлос...

— А зубр завмер на середині засіка. Як бойовник, певний в своїй силі, чекаючи виклику на бій.

Але нерухомість тривала лише мить. І вже, спустивши голову, звір летить на Єронима зі швидкістю лавини, що несе неминучу смерть. Лячерда в'юнким рухом відскочив. Відчував, як буйна радість й божевільна відвага налили всю його істоту.

Сотні голосів кинули в повітря несамовитий крик, що не мав в собі нічого людського.

Мисливці з-поза колод намагаються влучити у звіра списом.

Раптом велетенським полум'ям знялось перед головою зубра червоне сукно.

Єроним мов зачарований.

— Так, справді корида? І він на ній! Не сон це, а справжня Іспанія — та Іспанія, що чарувала його з діточих літ.

Лише на уламок секунди перевів очі зі звіра на червоне сукно мулети[12]. І зубр вловив цей мент. Єроним уже під копитами потвори. Гострий біль перейняв усе тіло, й немовби розкрила обійми посвятна Кастільська земля.

Поважна — як море, сувора — як пустиня. Велична — як батьківщина античних героїв.

Колиска й гробниця предків!

Оселя святого хреста й герба, золотий келих і крицевий меч заразом...

Земле єдина — vale![13] В смерті знаходжу тебе, бо ти — мій відвічний раю! — пропливав вгасаючою думкою.

У кривавій імлі ще бачить схилене над собою обличчя Якова Масальського. Потім пітьма і довга-довга тиша... А за нею — тяжке змагання зі Смертю; розлючена твердою боротьбою своєї здобичі, вона кинула її і взяла взамін юне життя молоденької Магдалени, яка незабаром мала стати матір'ю...

Але омана це, омана! Непережитий жах забив Магдалену. Знищила її перемога Невмирущої Коханки тієї Іспанії, що лише блиснула далекою фата-морганою й уже вирвала у смертельної суперниці серце, яке (належить тільки їй — Невмирущій!

Єроним гине, знесилений боротьбою двох батьківщин. В одній народився. Друга народилася з ним, в його душі, в його крові.

Всі пересвідчені, що смерть дружини жене Єронима до гробу.

Але сам Єроним — він тільки єдиний це знав! — що п'ють його життя змагання в ньому і за нього дві батьківщини.

Але батьківщина — як і душа! — може бути тільки єдина...

Жодна ж з цих двох не хоче уступити.

Вмерти ж, як вмерла пані Магдалена,— визнавши свою безсилість,— жодна не може.

І гине Лячерда, як човник, що порвало його розбурхане море й доти з ним гратиметься, доки не розтрощить на скалки.

Єроним стискує зуби, щоб не застогнати. А перед спущеними повіками пливуть освіжуючою видиною після спаленої сонцем Кастілії прохолодні ліси рідної Волині, задумливі й темні, сповиті прозорою імлою, що стелиться над зеленими багновиськами — мочарами, повними співучих очеретів, мрій і дивних, принадливих казок...

І навіщо — навіщо! — перевезли його до Києва! Чому не лишили вмирати на Волині!..

Вглядівши, що його Нимцьо з заплющеними очима відпочиває в піні подушок, підбитих руками старого пестуна, Семен навшпиньках вийшов з одрини.

Казав Опанас, городник, що, може, надвечір набере мисочку суниць...

І старі ноги квапляться широкими алеями панського саду, де нема ужиточних дерев і рослин, а лише оздобні.

Опоєні медовим ароматом бджоли гудуть в білі квітів невидимим хором. І не можуть його заглушити пташині голоси.

Краплинами розбризканого сонячного золота горять первоцвіти — небесні ключики, бо відчиняють весні небесні брами. Ледве чутно мішається запах останніх фіалок до свіжих пахощів молодої трави. І все топить в собі повінь бузкового аромату, що білою, фіалковою, блакитною піною заливає київську весну, як весну Ескоріалу.

Семен прямує вже травниками й пухким мохом до хатини Панасової, з якої уже видко й Дніпро. Під великим срібнокорим ясенем стареча рука погладила обстрижену під мисочку біловолосу голівку Панасового внучка. Хлопчик патичком й ручками розгрібав вогку землю під корінням ясена.

— Здоров був, Самсоне! — всміхається сивими вусами Семен до дитини,— Все ставки робиш?.. А дідусь де?

Хлопчина з біблійним найменням підніс рожеве, карооке обличчя — свіже, як весняна анемона, й замазаною ручкою вказав в бік, де дерева розступились, щоб дати місце блакитним далям та оксамитово-чорним грядкам, гаптованим різною по силі і тону зеленню молодої рісні.

— Редьківку беруть!

І знов вглибився у свою гру — розгрібання землі.

Так вколисала юна весна дідів-однолітків, що забули вони й про час. Семен з Панасом мали завжди стільки сказати один одному — бо ціле життя прожили вкупі й ніколи надовго не розлучались.

Давно стояла повна коралево-червоних суниць мисочка коло пучечків,— як квіти, пов'язаних у китички,— редьківок, а діди все не могли наговоритись.

— Чари воно, Семене, так мені показується, чари — не хвороба це у нашого пана... І не інакше, як від тієї поганської зброї, що по дідусеві нашого пана лишилася,— від неї вони ідуть! Таки ж сам я бачив: наговори турецькі на ній золотом написані!

Семен підніс спущені було блакитні, ясні очі.

— І як це, справді, не прийшло мені в думку! Таки ж Нимцьо годинами, бувало, ще й перед хворобою, сидів у кімнатах пана Карлоса, де всі пам'ятки по ньому зберігаються. Та все дивиться на образ старого вояка з білим клаптиком борідки — наче срібний вогник... Від цього образу, голубе,— не від зброї з турецькими наговорами чари ідуть.

Сам-бо Семен бачив: часами щось шепотіли Єронимові уста, дивлячись на образ. Немов відповідали на німі слова портрета. А він очима намальованими просто в душу і дивиться.

— Після того Нимцьо як непритомний ходить, чужі пісні співає, не наші книжки читає... Бувало, й з покійною панею, най в небі панує, чужою мовою говорив...

Вузлуваті пальці Панасової руки лягли на Семенове коліно.

— Наш і не наш молодий пан... І так я гадаю: від того "чужого" вмерла пані, сердешна... Бо ж таки наша Марусенька була — Господь най їй світить!

— Земля, брате,— як коханка: коли щиро любиш, то тільки одна мусить бути. Коли ж разом дві кохаєш, То це або, прости господи, розпуста, або забава...

— Правду кажеш, брате,— хитає сивою головою Семен.

"Ох, ох, та не люби двох!" — пісня співає... Не може Нимцьо серця відірвати від того "чужого", що йому "своє", ні від нашого, що йому чужим бути не може.

На це — тільки "вода явлена"! З серця-бо матері Землі вона іде! Така, що сама на світ божий з'явилась, що не пили її ні звір, ні птиця, ні дівка, ні вдовиця. Якби тією водою непочатою напоїти та умити нашого пана — минулося б лихо...

Дріботіння босих ніжок спинило старечі розмови; Малин Самсонко кинувся до діда переляканим потятком. Міцно обхопив старого за шию й весь притулився до дідуся. Дихав часто й міцно. У напіврозтулених устах та широко розплющених очах завмер страх сполошеного молоденького крілика.

— Чого ж це ти, малий? — гладив дитину мозолистою рукою Панас.— Таж-бо південь давно минував. Тепер не ходить Полудниця, що діточок лякає,— тьху, тьху на неї!

І раптом обмацав внучка руками.

— Та ти, дитинко, мокрий увесь! Чи не впав до шаплика[14] часами?

Хлопчик вказав на ясен:

— Там, дідусечку... я загатки робив... бо землиця там така гарна, мнякенька! А воно раптом як штовхне мене! І от так високо,— накреслив рукою півкруг,— з-під коріння вода тече! Так і б'є! А студена така!.. І аж співає — дзюрчить.

Дві пари старечих очей обмінялися довгим поглядом.

Семен перехрестився широким хрестом.

Панас мовчки скинув крислатий солом'яний бриль. За хвилину приніс зі своєї хати дерев'яну біленьку липову мисочку.

— Набери швидше, брате, поки ніхто...— Й обернувся до хлопчика: — Ти ж не пив тієї води, Самусе?

Хлопчик мовчки покрутив головою. Потім пташиним рухом схилив її набік й, підвівши на діда зіркаті очі, тихенько озвався:

— Дідусю, дай редьківку! От таку,— діткнувся пальчиком до приправленого пучечка,— з білим хвостиком...

Мабуть, вода з-під ясена була справді зцілюща, бо від часу, як напився її Єроним та вислухав Семенових наговірних слів проти "лиха, чужим вітром навіяного", став видужувати. На місці ж "явленої води" звелів викопати криницю, а над нею статую поставити: сильний муж роздирає пащу левові.

Київський люд почав звати ту криницю Самсоновою. Письменні-бо люди зі святого письма знали про богатиря Самсона, що подолав лева голими руками. Неписьменні ж гадали, що то по малому Самусеві, городникову внуку, так та криниця зветься. Він-бо її дитячими руками виграбав.

Що ж пана Єронима зцілила та "явлена вода", багато людей стало до неї приходити. Пили її, вмивалися нею, й дехто знаходив зцілення — по вірі своїй.

Єроним же Лячерда, що, за прикладом діда свого, дон Карлоса, писав аннали свого роду, відмітив:

— Тільки подолавши в собі кволість, як Геракл Немейського Лева, знайде людина свою путь, мета якої повинна бути єдина, як єдина душа. Цьому навчила мене Самсонова "явлена вода" — те джерело, що виграбав дитячими руками малий Самусь, городників внук.

* * *

Давно забуття поглинуло й діда Панаса, й старого Семена, й Самуся-Самсона. Давно травою поросла й сама пам'ять про Карлоса й Єронима Лячерда. Але Самсонова криниця все ще стоїть у старому Києві, при вулиці Лякерди.

І аж до світової війни ходили "до Самсона воду пити" побожні прочани.

— Безпечним-бо путем,— казали люди,— сила тієї води провадить!..

[1] Зерем'яна — хатка (прим. автора).

[2] Заборонено Литовським статутом (прим. автора).

[3] Темні бобри звались "шляхтою", світлі, гніді,— "хлопами" (прим. автора).

[4] Палиця у праль для вибивання білизни (прим. автора).

[5] Триск — трясовина на болоті (прим. автора).

[6] "Кітче коріння" — валер'яна (прим. автора).

[7] Сльонци — старе українське слово: щипці для очищення гноту свічок (прим. автора).

[8] Туцт — тічка (прим. автора).

[9] Пікадор — вершник із списом, на кориді — бою з биком. Еспада — шпага (прим. автора).

[10] Кочар — коляса (прим. автора).

[11] Мантілья — в іспанок покривало на голову й лице (прим. автора).

[12] Мулета — червоний плащ, яким відволікають увагу бика (прим. автора)

[13] Vale! — Будь здорова! (Лат.).

[14] Шаплик — бочка без горішнього дна, чан (прим. автора).